

نشریه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال هفتم، شماره بیست و چهارم، بهار ۱۳۹۵
دریافت: ۱۳۹۴/۹/۱۲ - پذیرش: ۱۳۹۵/۲/۱۵
صص ۱۷۲-۱۵۷

بررسی میزان مشارکت‌های عمومی در رسیدن به ارتقای کیفی فضاهای گمشده شهری (نمونه موردی: بوستان جوانمردان، زیر پل آیت الله کاشانی)

رویا اینانلو چولاخلو، دانشجوی کارشناسی ارشد گروه معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قزوین، قزوین، ایران*
جمال‌الدین سهیلی، استادیار گروه معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قزوین، قزوین، ایران

چکیده

احداث خیابان‌های جدید درون بافت شهرها و نفوذ نوگرایی و اتومبیل به آن‌ها باعث ایجاد فضاهای تعریف نشده گشته است که این اراضی خالی و رها شده با ابعاد بزرگ و کوچک به جا مانده از احداث خیابان‌های جدید درون شهر موقعیت‌های مناسبی جهت توسعه و انجام اقدامات خلاقانه و کشف ارزش‌های پنهان بسیار در آن را به وجود آورده است. حرکت و ارتباطات سواره به نحو فزاینده‌ای بر فضای عمومی تسلط یافته و بسیاری از ارزش‌های فرهنگی نیز گمشده است. بنابراین تهدید فضاهای گمشده را می‌توان به فرصتی برای ایجاد فضای شهری سرزنده، پویا و پایدار تبدیل نمود. روش تحقیق در این پژوهش از نوع پیمایشی و با هدف ساخت، اعتباریابی و رواسازی پرسشنامه جایگاه مشارکت مردمی در رسیدن به پایداری اجتماعی در طراحی فضاهای گمشده شهری با روش نمونه‌گیری تصادفی از کاربران دو فضای عمومی در دو منطقه از شهر تهران اجرا شده است. همچنین روش استدلال پژوهش حاضر از نوع استدلال استقرایی است. تحلیل پرسشنامه‌ها نیز از طریق نرم افزار SPSS انجام شده است. هدف بررسی ساماندهی دو فضای گمشده شهری و تأثیر آن‌ها بر میزان مشارکت و رضایت اهالی از آن‌ها است. بررسی و شناخت عوامل موثر بر مشارکت در حوزه پایداری اجتماعی با نظریه دو اندیشمند برجسته "راجر ترانسیک" و "یان گل" شناسایی شده است. پژوهش پیش رو قصد دارد با بررسی عوامل مؤثر در پایداری اجتماعی و با بهره‌گیری از پتانسیل‌های مردمی به ارتقای فضاهای گمشده شهری کمک کند.

واژه‌های کلیدی: مشارکت پذیری، فضاهای گمشده، فضاهای عمومی، معماری و شهرسازی

این مقاله در راستای پایان نامه نگارنده اول با عنوان طراحی خانه جوان با رویکرد پایداری اجتماعی با تأکید بر ایجاد حس مشارکت شهروندی در دانشگاه آزاد اسلامی قزوین است.

۱- مقدمه

۱-۱- طرح مسأله

امروزه به طور فزاینده‌ای فرصت‌ها و چالش‌های اصلی جهان در شهرها متجلی گردیده و رشد شتابان شهرنشینی در چند دهه گذشته و گسترش فعالیت‌های صنعتی، زیرساخت‌های شهری را کاهش و در مقابل ضایعات زیست محیطی را به شدت افزایش داده است (حسین زاده و دیگران، ۱۳۹۰، ۳۲). در عصر رقابت بین شهرها و مکان‌ها، ارائه تصویری مطلوب و مناسب از هر شهر پیش شرط اصلی ورود به جریان رقابتی شهری و منطقه‌ای است، همانگونه که دیویدهاروی (۱۹۸۹) می‌گوید: تولید هدفمند مکان با ویژگی‌های خاص به مسابقه مهمی در رقابت فضایی میان جوامع محلی، شهرها و مناطق تبدیل شده است (کاکرین، ۱۳۸۷، ۲۲۴). هدف پایداری تعیین حداقل الزامات اجتماعی برای توسعه بلند مدت و سرمایه اجتماعی و شناسایی چالش‌های عملکردی جامعه در کارهای اجرایی دراز مدت است (Biar, 2002, 6). تامین نیازهای پایه انسانی و اجتماعی (مانند دسترسی به ابزار معیشت، حق انتخاب، مشارکت در تعیین سرنوشت اجتماعی و دسترسی به محیط سالم و خدمات پایه) می‌تواند در رسیدن به پایداری اجتماعی و کیفیت زندگی در شهرها منجر شود (زیاری، ۱۳۸۰، ۳۷۴). آنچه که بیش از هر معیاری یک شهر را از سایر شهرها متمایز می‌کند، سرزندگی و پویایی شهر و همچنین میزان همیاری و همکاری شهروندان در

فضاهای عمومی آن شهر است. اینکه یک شهر و فضاهای عمومی آن با بهره‌وری مناسب از تمام پتانسیل‌های شهر و فضاهای از یاد رفته شهری، چگونه به نیازهای شهروندان پاسخ گفته و چه تصویری از خود در ذهن شهروندان ایجاد می‌کند دارای اهمیت است. در این راستا پژوهش پیش رو قصد دارد تا بررسی عوامل موثر در پایداری اجتماعی و با بهره‌گیری از پتانسیل‌های مردمی به ارتقای فضاهای گمشده شهری کمک کند. بخش نخست این مقاله، مباحثی را در بر می‌گیرد که از آن‌ها می‌توان به عنوان فرضیات و تئوری‌های پایه یاد کرد. این مباحث به منظور دستیابی به مبحث فرآیند طرح چه در زمینه شهرسازی و چه در زمینه معماری دارای اهمیت بسزایی است. در این مباحث ضمن شناخت مبحث فضاهای گمشده شهری به ارتباط بین معماری و شهرسازی و تأثیر آن دو بر یکدیگر و نقش مردم در کارآمدی این فضاها پرداخته شده است. در ادامه با انجام مطالعات میدانی و مطالعات کتابخانه‌ای به بررسی و استنتاج مطالب مزبور پرداخته شده است. در روند این بررسی گونه بندی فضاهای گمشده نتیجه گرفته شده است و در نهایت سعی بر طراحی فضایی است با قابلیت پاسخ گویی به نیازهای اولیه جامعه معاصر و آینده.

۱-۲- ضرورت و اهمیت

از آنجایی که در طرح جامع کلان شهرها بخصوص تهران به موضوع جلوگیری از گسترش فضاهای

تقویت حس تعلق مکانی باعث افزایش مشارکت و افزایش سرمایه اجتماعی می‌گردد (رهنما و همکار، ۱۳۹۱). لیلا سلطانی و دیگران در مقاله‌ای با عنوان "برنامه ریزی شهری در جهت ارتقای هویت ایرانی-اسلامی زنان با تاکید بر نقش محله‌های شهری" به این نتیجه رسیده اند که ایجاد کانون‌های مشارکتی زنان برای فعال سازی محیط فیزیکی شهر، ایجاد تقویت نظام محله محور در ارائه خدمات شهری و احیای فضاهای عمومی در محله‌ها، بسیار مؤثر خواهد بود (سلطانی و همکاران، ۱۳۹۰). در مقاله "ارزیابی پایداری اجتماعی محلات شهر جهرم" از آقای محمد حسین سرایی و همکاران نتایج حاصله نشان از آن دارد که محلات و فضاهای سکونتی امروز از تعلق اجتماعی فاصله گرفته اند و از طرفی بین تعامل اجتماعی و پایداری اجتماعی رابطه معناداری وجود دارد و مسئولیت پذیری و مشارکت اجتماعی می‌تواند باعث پایداری در محلات شود (سرایی و همکاران، ۱۳۹۲). معماریان و نیازکار در مقاله "فضای گمشده معماری در بستر فضای گمشده شهری" ضمن توضیح این که فضای شهرها و معماری امروز مایه ی درونی خود را از دست داده اند، به این نتیجه رسیده اند که تجربه فضایی و کاربری حجمی فضاست که هویت آن را شکل می‌دهد (معماریان و نیازکار، ۱۳۹۲). در پی مطالعات انجام شده پژوهش پیش رو قصد دارد تا با بررسی عوامل مؤثر در پایداری اجتماعی و بازشناسی کیفیت‌های محیطی نهفته در فضاهای

تلف شده در اطراف طرح‌های توسعه ای، پیش بینی نشده و یا در برخورد با آن بصورت جزئی و هدفمند برخورد نشده است. این فضاها که به عنوان فضاهای گمشده شهری شناخته می‌شوند بتوانند دارای پتانسیل‌های بیشماری در فرهنگ سازی و جلب شهروندان برای مشارکت داوطلبانه و خلاقانه باشد و در طرح زیباسازی و امنیت شهری نیز کمک شایانی به پویایی و سرزندگی شهرها می‌کند. نیاز است تا به این قبیل فضاها هوشمندانه تر و با طرح ریزی مناسب تر رسیدگی شود. این پژوهش بدنبال بررسی عوامل مؤثر بر ایجاد مشارکت شهروندان و استفاده از افراد در رسیدن به طرح‌های جذاب و مناسب برای اقشار جامعه است.

۱-۳- پیشینه تحقیق

در سال‌های اخیر آگاهی فزاینده‌ای نسبت به نقش فضاهای شهری به مثابه نیروی محرکی برای نوآوری و جذب سرمایه و مشارکت مردم بوجود آمده است. همچنین فضای شهری به عنوان عنصر نمادین شهر در عصر جهانی شدن عمل می‌کند. در همین راستا تلاش‌ها و پژوهش‌های قابل توجهی برای خلق فضاهای شهری جذاب با مشارکت شهروندی صورت گرفته است از جمله آن‌ها می‌توان به پژوهش آقایان محمدرحیم رهنما و محمدمحسن رضوی اشاره کرد که در مقاله‌ای تحت عنوان "بررسی تأثیر حس تعلق مکان بر سرمایه اجتماعی و مشارکت در محلات شهر مشهد" به این نتیجه رسیده اند که در یک رابطه غیر مستقیم،

شهری گمشده؛ امکان استفاده از آن‌ها با بهره‌گیری از پتانسیل‌های مردمی را فراهم آورد.

۱-۴- فرضیه‌های تحقیق

در راستای مطالعات و بررسی‌های انجام شده سه فرضیه در این مقاله مورد پژوهش است: به نظر می‌رسد از طریق مشارکت‌پذیری در فضاهای کالبدی جامعه می‌توان به تبدیل فضاهای بدون استفاده شهری (فضای گمشده) و ارتقای امنیت اجتماعی در فضاهای شهری کمک کرد، همچنین به نظر می‌رسد بین مشارکت اجتماعی و پایداری اجتماعی در فضاهای گمشده شهری همبستگی وجود دارد که این امر بر کیفیت فضای شهری موثر است، از طرفی به نظر می‌رسد در منطقه ۲۲ تهران تعامل صورت گرفته در رسیدن به طراحی موفق فضای گمشده شهری اثر مطلوب داشته است.

۱-۵- روش تحقیق

تحقیق از نوع تحقیقات کاربردی و توسعه‌ای و روش تحقیق پیمایشی است. روش گردآوری اطلاعات به دو صورت مطالعات کتابخانه‌ای و تحقیق میدانی انجام گرفت. مراجعین فضای پل آیت الله کاشانی در منطقه ۵ تهران و بوستان جوانمردان ایران در منطقه ۲۲ تهران جامعه آماری تحقیق را تشکیل می‌دهد. فضای زیر پل که بر اثر گسترش خیابان‌های منطقه ۵ بوجود آمده در حال حاضر به پارکینگ محلی بدل شده این در حالی است که فضای اختصاص یافته به بوستان جوانمردان کانال شهری قدیمی است که اکنون با

بهره برداری مناسب از طریق استمرار کاربری‌ها در فواصل مناسب و ایجاد نقطه عطف جمعی باعث بهبود منظر شهری تهران و به ویژه حوزه غرب تهران و افزایش حس تعلق ساکنین و جوانان به محل زندگی خود شده است. جمعیت فضای شهری مورد بررسی در منطقه ۵ براساس سرشماری تصادفی و استفاده کنندگان در هر روز بالغ بر ۶۰ نفر و جمعیت مراجعین بوستان جوانمردان منطقه ۲۲ براساس سرشماری تصادفی و استفاده کنندگان حدوداً در هر روز بالغ بر ۸۵ نفر است. واحد تحلیل در این تحقیق تعداد مراجعین و کاربران فضاهای مورد نمونه است. با استفاده از مدل کوکران حجم نمونه انتخاب شد که برابر با ۵۲,۰۱ نفر در منطقه ۵ و ۶۹,۷۴ نفر در منطقه ۲۲ شد. اما برای افزایش کارایی تعداد پرسشنامه‌ها در هر منطقه ۷۰ نفر و در مجموع ۱۴۰ پرسشنامه انتخاب شد. دقت کنید این محاسبه با سطح خطای ۵ درصد صورت گرفته است.

$$n = \frac{\frac{z^2 pq}{d^2}}{1 + \frac{1}{N} \left(\frac{z^2 pq}{d^2} - 1 \right)}$$

$$(z=1.96, p=q=0.5)$$

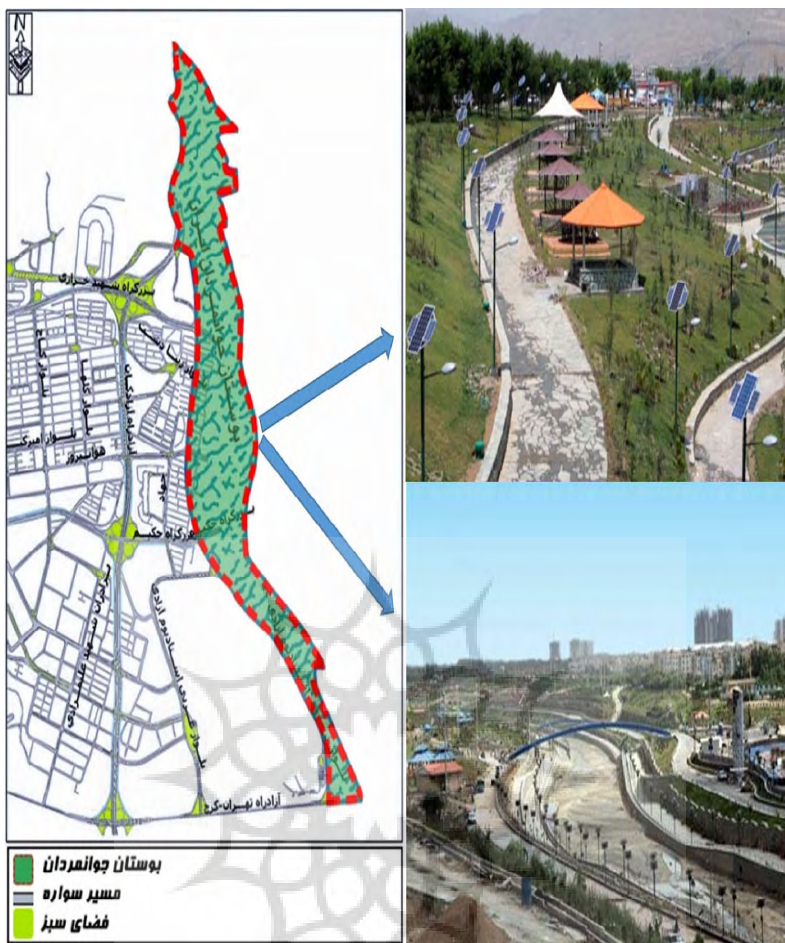
برای نمونه‌گیری در این تحقیق از روش نمونه‌گیری تصادفی استفاده شده است. یکی از معیارهای درستی اندازه‌گیری مفاهیم، اعتبار و پایایی آنها است. منظور از اعتبار اندازه‌گیری میزان دقت و صحت معرف‌های انتخاب شده برای سنجش مفاهیم است. اعتبار و روایی پرسشنامه به طریق

۱۳۹۰ ایران، ۷۹۳،۷۵۰ نفر (۲۵۵،۳۳۳ خانوار) شامل ۳۹۱،۲۹۷ مرد و ۴۰۲،۴۵۳ زن است (نتایج سرشماری ۱۳۹۰ وبگاه مرکز آمار ایران). جمعیت منطقه ۲۲ براساس سرشماری سال ۱۳۹۰ ایران، ۱۲۸،۹۵۸ نفر (۳۸،۱۰۶ خانوار) شامل ۶۵،۴۷۶ مرد و ۶۳،۴۸۲ زن است (نتایج سرشماری ۱۳۹۰ وبگاه مرکز آمار ایران). بوستان جوانمردان ایران (رود دره کن) یکی از مکان‌های تفریحی شهر تهران است که در مرز میان مناطق ۵ و ۲۲ شهرداری تهران احداث شده است. این بوستان حد فاصل بزرگراه شهید همت و شهید حکیم قرار دارد و از شمال به بزرگراه همت و از جنوب به بزرگراه حکیم منتهی می‌شود. در کل مجموعه مساحتی بالغ بر ۲۰ هکتار به فضای سبز اختصاص داده شده است (شهرداری منطقه ۲۲ تهران). پل آیت الله کاشانی نیز در منطقه ۵ تهران بزرگ و حد فاصل شهرزیا و خیابان آیت الله کاشانی و در تقاطع با بزرگراه شهید باکری واقع شده است. این محله از شمال به باغ فیض و از جنوب به بلوار فردوس صادقیه همچنین از شرق در ارتباط با اشرفی اصفهانی است و قسمت غربی آن به باکری-آسیا راه دارد و در حال حاضر فضای زیرین این پل سواره به پارکینگ محلی بدل شده است.

محتوایی و بر اساس نظر متخصصین مورد سنجش قرار گرفته است. برای اطمینان بیشتر از روایی پرسشنامه، نظرات تنی چند از متخصصین و اساتید برنامه ریزی شهری و معماری را جویا شدیم پس از جمع آوری نظرات آن‌ها، اصلاحات لازم انجام شد. برای سنجش پایایی تکنیک مختلفی وجود دارد که هر کدام دارای نواقص و مزایایی هستند. یکی از رایج ترین شیوه‌های محاسبه پایایی، محاسبه ضریب آلفای کرونباخ است؛ بنابراین، برای تعیین پایایی این تحقیق از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است طبق محاسبات در سوالات این پژوهش در نمونه اول (پل آیت الله کاشانی) ضریب آلفای کرونباخ برابر ۰،۸۲۱ و در نمونه دوم (بوستان جوانمردان) برابر ۰،۷۱۶ است و در حد مطلوبی قرار دارد. در نهایت پس از تکمیل شدن پرسشنامه‌ها و توزیع آنها از نرم افزار SPSS برای تحلیل داده‌ها استفاده شده است.

۶-۱- محدوده مورد مطالعه

منطقه ۵ شهرداری در شمال غرب تهران قرار دارد و دارای ۵ منطقه است. این منطقه از جنوب به جاده مخصوص کرج، از شمال به دامنه کوه‌های البرز، از غرب به رودخانه کن و منطقه ۲۲ و از شرق به بزرگراه محمد علی جناح و اشرفی اصفهانی محدود می‌شود. جمعیت منطقه ۵ براساس سرشماری سال

شکل ۱- موقعیت بوستان جوانمردان ایران؛ منبع: (سایت شهرداری منطقه ۲۲ تهران، ۱۳۹۴)

شکل ۲- موقعیت بزرگراه آیت الله کاشانی؛ منبع: (سایت شهرداری منطقه ۵ تهران، ۱۳۹۴)

۲- مفاهیم و مبانی نظری

۲-۱- پایداری اجتماعی

یک تعریف قوی از پایداری اجتماعی باید بر پایه ارزش‌هایی از برابری و دموکراسی باشد؛ این بدین معناست که باید به لحاظ حقوقی، سیاسی، مدنی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بر کیفیت پایداری اجتماعی جوامع تأثیر بگذارد (Sachcs, 1999, 27). در سطح عملیاتی پایداری اجتماعی ناشی از اقداماتی در زمینه موضوعات کلیدی که شامل عرصه‌های اجتماعی افراد و جوامع برای ظرفیت سازی و توسعه مهارت‌ها برای رفع نابرابری‌های زیست محیطی و فضایی می‌شود. در این تعریف پایداری اجتماعی با اصولی همچون عدالت و سلامت، با مسائل در حال ظهور در مورد مشارکت، نیازها، سرمایه‌های اجتماعی، اقتصاد، محیط زیست و اخیراً با مفاهیمی مانند شادی، رفاه و کیفیت زندگی در ارتباط است (Clantono & Dixon, 2009, 4). پایداری شهرها نیاز به رویکرد دوگانه دارد: یکی نگرش درون محله‌ای و دیگر راهبرد چشم انداز منطقه‌ای رویکرد از طریق اصول طراحی محیط زیست شهری به نتیجه می‌رسد. شهرهای پایدار به سادگی شکل نمی‌گیرند بلکه باید از طریق برنامه ریزی و همکاری درون مرزهای سیاسی موجود و میان بخش‌های اجتماعی این شهرها را طراحی نمود (دهقان منشادی، ۱۳۸۵، ۱۸۵-۱۸۴). «توسعه انسانی» و «توسعه پایدار» می‌بایست همگون و همگام با یکدیگر تحقق یابند که در این راه بهره

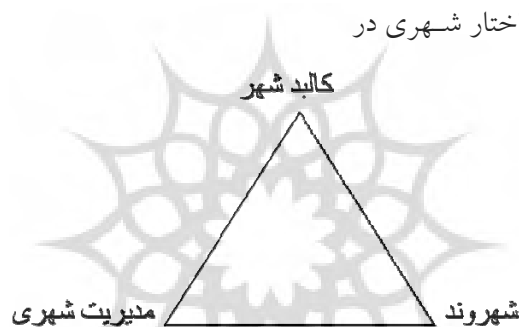
مندی از «سرمایه اجتماعی» و بهره‌گیری از «مشارکت عمومی» مهم است. از این جهت رفاه اجتماعی پیش نیاز توسعه به حساب می‌آید که باید به وسیله ارگان‌های دولتی و نهادهای اجتماعی تکوین یابد (سلماسی و همکار، ۱۳۹۴، ۲۳۷-۲۳۸).

۲-۲- مشارکت عمومی

مشارکت شهری شهروندان را می‌توان به معنای حضور جدی و شرکت فعال، آگاهانه، ارادی، مؤثر و سازمان یافته عناصر جامعه شهری (افراد، خانواده‌ها، گروه‌ها، نهادها و بخش‌های دولتی، عمومی و خصوصی) در فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی زندگی شهری برای دستیابی به اهداف جمعی دانست. بدیهی است، این فرایند علاوه بر دستیابی به اهداف جمعی سبب افزایش عزت نفس، تعامل اجتماعی، کسب تجربه و مهارت‌های مشارکت کنندگان نیز خواهد شد (موسایی و همکار، ۱۳۸۹، ۲۴۷). همچنین مشارکت عبارت است از فراهم شدن فرصت برای تک تک افراد تا بتوانند در کیفیت زندگی و جامعه خود مؤثر باشند. جامعه ایران نیز در زمینه مشارکت از ویژگی‌های خاصی برخوردار است که بدون شناخت آن نمی‌توان به اهداف مشارکتی دست یافت. از منظر برخی صاحب نظران به دلایل گوناگون تاریخی و فرهنگی مشارکت اجتماعی در ایران دارای تناقض ریشه دار است. این تناقض تاریخی نشان می‌دهد که ایرانیان در عرصه‌های غیررسمی و خصوصی سخت مشارکت جو بوده‌اند، لیکن در عرصه‌های رسمی نامشارکت

حیات مدنی از سه رکن شهروند و کالبد شهر و مدیریت شهری تشکیل می‌شود. شهروند و مدیریت شهری ماهیتی فاعلی دارند و کالبد شهری ماهیت انفعالی. انسان بنا به مدنی الطبع بودن میل به شهروندی دارد و نیازمند حیات مدنی است و مدیریت شهری مکلف به ساماندهی و مدیریت کالبد شهر است (دیکنز، ۱۳۷۷، ۷۱). در مجموع می‌توان دریافت که ایجاد انگیزش برای مشارکت در شهروندان به کیفیت کالبد شهر کمک خواهد کرد.

جو هستند. افزون بر آن، اینگونه مشارکت‌ها در بسیاری از عرصه‌ها مبتنی بر اجبار، غیر ارادی و غیر انتخابی بوده است. می‌توان با دریافت دیدگاه‌های اهالی محله و اعمال آن در طراحی، مشارکت مردمی را جلب کرد. طراحی در بافت‌های شهری می‌بایست به گونه‌ای انجام پذیرد که منزلت اجتماعی را ارتقا بخشد به عبارت دیگر ساختار شهری که متشکل از (شهروند، مدیریت شهری و کالبد شهر) است که هر کدام از اجزا با کارکرد خود به حفظ پایداری اجتماعی شهر می‌نگرد بعلاوه ساختار شهری در

شکل ۳: رابطه شهروند و کالبد شهر؛ (دیکنز، ۱۳۷۷، ۷۱)

علاوه بر تأثیر پذیرفتن در شکل‌گیری خود از تعاملات اجتماعی نیز تأثیر می‌گیرد. بر مبنای نظریه یان گل فعالیت‌های مردم در فضاهای شهری را می‌توان به سه گروه فعالیت‌های ضروری، انتخابی و اجتماعی تقسیم نمود. فعالیت‌های ضروری کمابیش حالت اجباری دارند و به طور کلی فعالیت‌های روزمره مردم را شامل می‌شوند و از آنجایی که اجباری است کمترین تأثیر را از محیط و فضا می‌پذیرد. فعالیت‌های انتخابی زمانی که فرد تمایل به انجام آن‌ها داشته باشد و در صورت مساعدت زمان و مکان صورت می‌پذیرد و نسبت به

۲-۳- تعامل اجتماعی

فضای شهری ظرف و مکان بروز زندگی اجتماعی افراد جامعه است. تعامل اجتماعی و مشارکت مردمی را می‌توان عنصر اصلی و اساسی محتوای فضای شهری بر شمرده که روابط انسانی و فعالیت‌های شهری را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد. از آن جایی که تعاملات اجتماعی در کامل‌ترین تعریف خود، در تمامی ابعاد قابل طرح در بستر فضاهای عمومی، در فضای شهری است، از این رو می‌توان فضای شهری را مکان ظهور تعامل اجتماعی قلمداد نمود و این چنین است که فضای شهری

این فضاها فضاهایی اجتناب ناپذیر بوده و جزئی از شهر محسوب می‌شوند.

کتاب " یافتن فضای گمشده " نوشته راجر ترانسیک در سال ۱۹۸۶ است این کتاب که به عنوان یک منبع معتبر در زمینه فضاهای گمشده، دارای یک ساختار عالی و همچنین تعارفی ناب است در قسمتی از این کتاب فضاهای گمشده به این صورت تعریف شده است: فضای گمشده پسمانده‌های سامان دهی شده چشم اندازهای شهری هستند در مناطق رشد آسمان خراش‌ها یا مراکز خرید جا افتاده یا غیرقابل استفاده و دور از سیل فعالیت عابران در شهر هستند. آن‌ها اغلب ارتباط بین مراکز تجاری و مناطق مسکونی را قطع می‌کنند آن‌ها زمین‌های غیرمسکونی در امتداد آزادراه‌ها هستند که هیچ گونه توجهی نسبت به نگهداری و استفاده بیشتر و مناسب تر از آن‌ها نمی‌شود. فضاهای گمشده، فضاهای ترک شده کنار دریا، محل عبور قطار و مکان‌های خالی نظامی و مجموعه‌های صنعتی، مکان‌های خالی افتاده باقیمانده توسعه شهری و .. هستند. در میان صاحب نظرانی که دستورالعمل‌های ویژه و شخصی را جهت ارتقاء کیفیت محیط شهری ارائه نموده اند بی‌گمان "راجر ترانسیک" از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. وی عملاً مسأله محوری طراحی شهری را که همانا عزیمت از طراحی فضاهای بی‌شکل، تصادفی و باقیمانده به سوی طراحی " مکان‌های مثبت و با معنا " است، در دستور کار قرار می‌دهد. وی برای فائق آمدن بر مشکل طراحی شهری به طور عام ضرورت

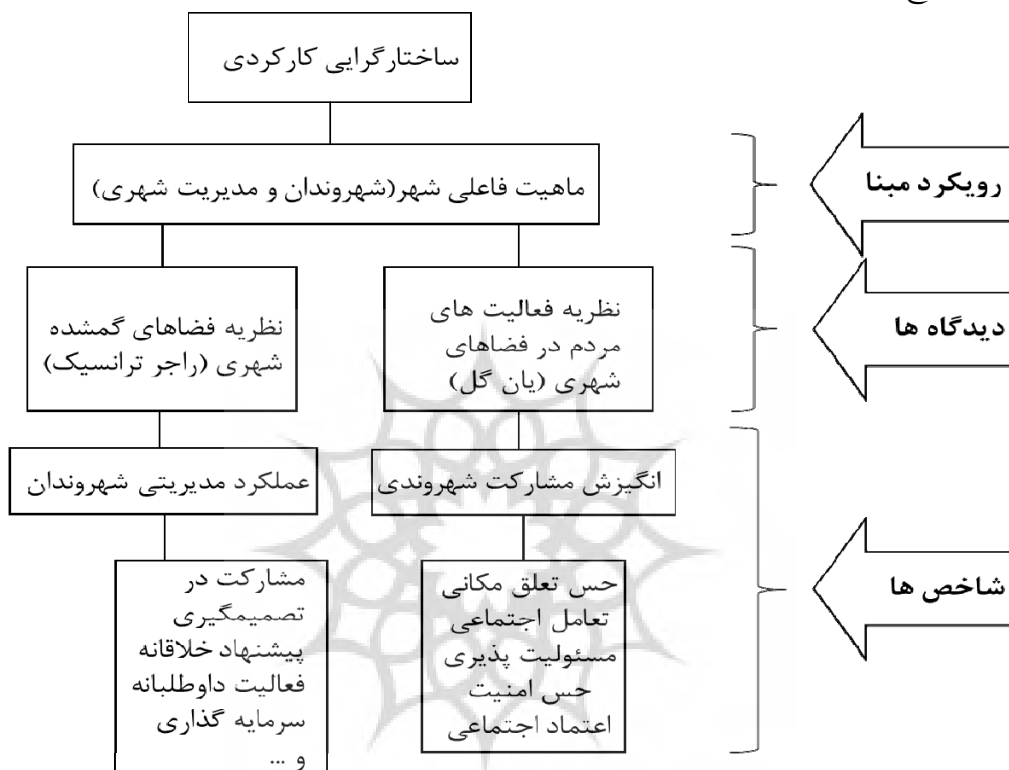
فعالیت‌های ضروری نام برده شده، رابطه بیشتری با برنامه ریزی کالبدی فضای شهری دارد و در نهایت فعالیت اجتماعی فعلیتی است که به حضور مداوم دیگران در فضای شهری و عمومی نیازمند است و از اعمالی است که به صورت خود به خودی روی می‌دهد همچون تماس‌های اتفاقی مردم و ... (حبیبی، ۱۳۷۸، ۵۰).

۲-۴- فضاهای گمشده شهری

احداث خیابان‌های جدید درون بافت تاریخی شهرها و نفوذ نوگرایی و اتومبیل به آنها باعث ایجاد فضاهای تعریف نشده، بدون مرزهای مشخص و بی‌ارتباط با عناصر مجاورشان گشته است که می‌توان به آن‌ها فضاهای گمشده شهری اطلاق نمود (آشنایی و همکار، ۱۳۹۲). در انواع دسته بندی‌هایی که تاکنون در مورد فضاهای شهری صورت گرفته یکی از این دسته فضاها، فضاهای گمشده شهری است. این فضاها شامل تمام فضاهایی است که به نوعی دور از دید شهروندان بوده، فضاهای دنجی هستند که امکان وقوع هرگونه ناهنجاری و جرایم در آنها وجود دارد. از جمله این فضاها زیر پل‌ها و زیرگذرها، ساختمان‌های نیمه تمام و رها شده و متروک فضاهای تاریک، فرورفتگی‌ها و عقب نشینی‌ها، حاشیه بزرگراه‌ها و پارکینگ‌های بزرگ شهری، حیاط مجتمع‌های صنعتی و .. می‌باشند. اما وظیفه طراح شهری نه رد وجودی آن‌ها بلکه اذعان به وجود و تلاش برای رفع معضلات آن است زیرا

۱. حفظ تسلسل حرکت‌ها (ایجاد ارتباط)؛ ۲. محصوریت فضاها؛ ۳. پیوستگی لبه‌ها؛ ۴. کنترل محورها و پرسپکتیوها؛ ۵. ممزوج نمودن فضاهای درون و بیرون (Trancik, 1986).

استفاده یکپارچه و تلفیق سه تئوری "ارتباط، شکل زمینه و مکان" را ضروری می‌داند، و برای فائق آمدن بر معضل فضاهای گمشده شهری به طور خاص توجه به پنج کیفیت را ضروری می‌داند:

شکل ۴: رویکردها و شاخص‌های مبنای تحقیق؛ (نگارندگان، ۱۳۹۴)

۳- نتایج و بحث

۳-۱- یافته‌های توصیفی

۳-۱-۱- سن پاسخگویان: در بررسی‌های انجام شده در منطقه پل آیت الله کاشانی؛ ۲۰ درصد پاسخگویان در سنین ۲۰-۳۰ قرار دارند. ۶۵ درصد کمتر از ۵۰ سال و بقیه را افراد بالای ۵۰ سال تشکیل داده اند. همچنین در منطقه بوستان جوانمردان ۱۲,۹ درصد افراد بین ۲۰-۳۰ سال و ۶۷

درصد کمتر از ۵۰ سال و بقیه جامعه آماری افراد

بالای ۵۰ سال می‌باشند.

۳-۱-۲- مدت سکونت: در منطقه پل آیت الله کاشانی ۷۱,۴ درصد پاسخگویان بومی و ۲۸,۶ درصد غیربومی بودند این در حالی است که در منطقه بوستان جوانمردان ۸۰ درصد بومی و ۲۰ درصد افراد غیربومی در جامعه آماری شرکت کردند.

طبق نتایج بدست آمده از نظر کاربران در جدول شماره (۱) و (۲) می‌توان به جمع بندی و اولویت بندی مؤلفه‌های مؤثر بر مشارکت اجتماعی و با میانگین گرفتن از نتایج هر مؤلفه در هر منطقه دست یافت و دسته بندی نمود؛ که در شکل (۵) و (۶) بطور کامل نتایج حاصل از پرسشنامه و اولویت بندی مؤلفه‌ها درج گردیده است.

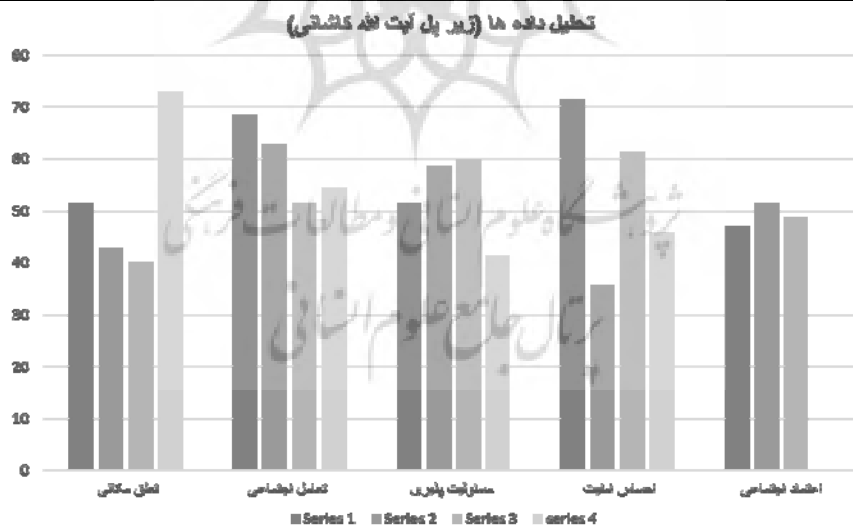
۳-۱-۳- جنسیت پاسخگویان: از میان پاسخگویان در منطقه کاشانی ۶۲٫۹ درصد را آقایان و ۳۷٫۱ درصد را بانوان تشکیل دادند و در منطقه بوستان جوانمردان این رقم برای آقایان ۴۷٫۱ درصد و بانوان ۵۲٫۹ درصد است.

۳-۲- یافته‌های تحلیلی

جدول ۱- اولویت بندی مؤلفه‌های تأثیر گذار بر مشارکت اجتماعی در نمونه‌های مورد بررسی از دیدگاه کاربران بر

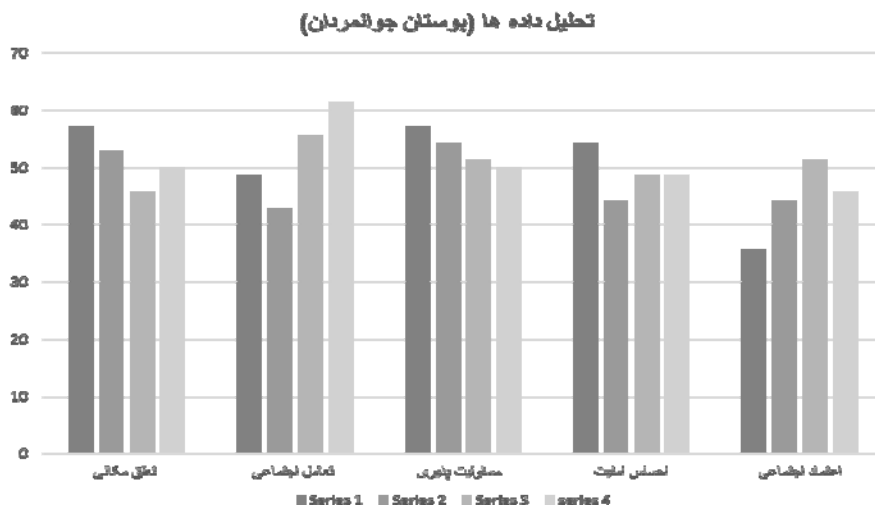
اساس مقیاس دهی لیکرت سنجش نرم افزار SPSS

ردیف	مؤلفه‌های مؤثر بر مشارکت اجتماعی	درصد تأثیر در پل آیت الله کاشانی بر اساس نتایج پرسشنامه	درصد تأثیر در بوستان جوانمردان بر اساس نتایج پرسشنامه
۱	تعلق مکانی	۵۱٫۸۰	۵۱٫۴۰
۲	تعامل اجتماعی	۵۹٫۳۰	۵۲٫۲۰
۳	مسئولیت پذیری	۵۲٫۸۵	۵۳٫۲۰
۴	احساس امنیت	۵۳٫۵۵	۴۹٫۰۰
۵	اعتماد اجتماعی	۴۸٫۸۷	۴۴٫۳۰

نمودار ۱: اولویت بندی مؤلفه‌های تأثیر گذار بر مشارکت اجتماعی در پل آیت الله کاشانی

از دیدگاه کاربران بر اساس مقیاس دهی لیکرت سنجش نرم افزار SPSS، (ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۴)

نمودار ۲. اولویت بندی مؤلفه‌های تأثیر گذار بر مشارکت اجتماعی در بوستان جوانمردان

از دیدگاه کاربران بر اساس مقیاس دهی لیکرت سنجش نرم افزار SPSS، (ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۴)

۴-آزمون فرضیات

فرضیه ۲: "به نظر می‌رسد بین مشارکت اجتماعی و پایداری اجتماعی در فضاهای گمشده شهری همبستگی وجود دارد که این امر بر کیفیت فضای شهری موثر است." (طبق شکل ۴) و بررسی نظریه‌های اندیشمندان در این حوزه و بررسی مؤلفه‌ها می‌توان دریافت که مشارکت اجتماعی خود در حوزه پایداری اجتماعی جای می‌گیرد و بین دو مؤلفه همبستگی وجود دارد همچنین با توجه به پرسشنامه‌ها و نظرات کاربران می‌توان به این نتیجه رسید که در صورت مشارکت اجتماعی کاربران فضای مطلوب تری خواهیم داشت و کاربران به مکان تعلق بیشتری دارند که خود از زیر مجموعه‌های پایداری اجتماعی است. همانطور که از مقایسه دو نمودار (۱) و (۲) قابل رویت است در بوستان جوانمردان این امر باعث ایجاد نظرات یکسان تر در راستای سوالات تعلق مکانی است و

فرضیه ۱: "به نظر می‌رسد از طریق مشارکت پذیری در فضاهای کالبدی جامعه می‌توان به تبدیل فضاهای بدون استفاده شهری (فضای گمشده) و ارتقای امنیت اجتماعی در فضاهای شهری کمک کرد." با توجه به جداول و نمودارهای بدست آمده می‌توان به نتیجه رسید که در منطقه بوستان جوانمردان مؤلفه‌های مؤثر بر مشارکت اجتماعی همانطور که در نمودار (۲) قابل مشاهده است از تنش کمتری برخوردار است و نشان از نزدیکی نظرات پاسخگویان و رضایت از طرح اجرایی برای این فضای گمشده شهری (تبدیل شدن آن به بوستان) را دارد. این در حالی است که با توجه به نمودار (۱) این تعادل و نزدیکی نقطه نظرات در بین جامعه آماری پل آیت الله کاشانی کمتر به چشم می‌خورد.

مشارکت اجتماعی و از سوی دیگر، به عنوان یک مفهوم به دنبال حفظ ثبات مؤلفه‌های اجتماعی برای گسترش یکپارچگی و انسجام اشاره می‌کند. از طرفی با افزایش جمعیت و تنوع نیازها و دسترسی‌ها در زندگی صنعتی امروزه بشر دست اندازی به طبیعت بیشتر شده است و آنچه در این بین بیش از سایر فضاها در اثر این خیابان‌کشی‌ها و ساخت و سازها بوجود آمده و مورد کم لطفی طراحان قرار گرفته، فضاهای گمشده شهری است. مبنای توسعه جوامع و فضای شهری انسان است که زیربنای توسعه حقیقی و پایدار است که اهمیت توجه به بعد اجتماعی توسعه پایدار را نمایان می‌سازد. مطابق بررسی‌های صورت گرفته مؤلفه‌های تعلق مکانی، تعامل اجتماعی، مسئولیت پذیری، امنیت و اعتماد اجتماعی بر مشارکت شهروندی اثرگذار است. که در این راستا در دو فضای گمشده شهری در مناطق ۵ و ۲۲ تهران که در اثر خیابان‌کشی‌ها و گسترش شهر به وجود آمده بودند این آیت‌ها را در غالب پرسشنامه مورد بررسی قرار دادیم و با توجه به ارزیابی‌های انجام شده در بین نمونه‌های موردی در مناطق ۵ و ۲۲ تهران در بوستان جوانمردان شرایط مناسب تری از نظر رضایت و مشارکت شهروندان و اهمیت به نظرات آن‌ها فراهم است که این امر در رسیدن به پایداری اجتماعی در سطح مطلوب تری است و کاربری فعلی اختصاص داده شده به پل آیت الله کاشانی از رضایت و مشارکت شهروندان کم‌رنگ تر در بین

این ستون در نمودار (۲) از تنش و نوسان کمتری برخوردار است و نشان از کیفیت مطلوب تر در طراحی این فضای گمشده شهری دارد.

فرضیه ۳: "به نظر می‌رسد در منطقه ۲۲ تهران تعامل صورت گرفته در رسیدن به طراحی موفق فضای گمشده شهری اثر مطلوب داشته است." با توجه به نمودار (۱) و (۲) می‌توانیم شاهد تمایل بیشتر جهت تعامل اجتماعی و مسئولیت پذیری در کاربران پل آیت الله کاشانی باشیم این در حالی است که تعلق به مکان در منطقه بوستان جوانمردان ایران بیشتر است و عامل این تناقض را می‌توان نیاز ساکنین منطقه ۵ برای مشارکت در تبدیل فضای زیر پل به مکانی مطلوب تر دانست. در صورتی که در منطقه ۲۲ کاربران از طرح اجرایی رضایت داشته و خود را متعلق به مکان می‌دانند. همچنین از نتایج حاصله در نمودار (۲) شاهد نوسان کمتر و اتفاق آرا کاربران منطقه ۲۲ از نظر رضایتمندی و احساس امنیت هستیم و این مهم در نمودار (۱) نشان از احساس امنیت کمتر کاربران منطقه ۵ تهران دارد و می‌توان دریافت که تبدیل کانال شهری به بوستان در منطقه ۲۲ امنیت را برای ساکنان به ارمغان آورده و طرح‌هایی که در آینده توسعه‌ای خود مشارکت شهروندان را در پی داشته باشد از دیدگاه شهروندان ایمن تر و مناسب تر است.

۵- نتیجه گیری

پایداری اجتماعی به توانایی جامعه برای حفظ و نگهداری منابع، میزان رضایت شهروندان و

حبیبی، سید محسن، (۱۳۷۸)، «مسیرهای پیاده گردشگری»، هنرهای زیبا، شماره نهم، صص ۴۳-۵۱.

حسین زاده، سیدرضا و دیگران، (۱۳۹۰)، «ارزیابی پایداری زیست محیطی در نواحی شهری با استفاده از فن تصمیم‌گیری چند معیاره تخصیص خطی (مطالعه موردی: شهر بندر ترکمن)»، فصلنامه چشم انداز جغرافیایی (مطالعات انسانی)، سال ششم، شماره ۱۶، صص ۳۱-۵۱.

دهقان منشادی، مهدی، (۱۳۸۵)، «توسعه پایدار در سایه روشن‌های شهر»، انتشارات مفاخر، چاپ اول، صص ۱۸۴-۱۸۵.

دیکنز، پیتتر، (۱۳۷۷)، «جامعه‌شناسی شهری»، ترجمه حسین بهروان، انتشارات آستان قدس رضوی، ص ۷۱.

رهنما، محمدرحیم، محمد محسن رضوی، (۱۳۹۱)، «بررسی تأثیر تعلق مکانی بر سرمایه اجتماعی و مشارکت در محلات شهر مشهد»، مجله هنرهای زیبا، دوره ۱۷، شماره ۲، صص ۲۹-۳۶.

زیاری، کرامت‌اله، (۱۳۸۰)، «توسعه‌ی پایدار و مسئولیت برنامه‌ریزان شهری در قرن بیست و یکم»، مجله‌ی دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، شماره ۱۶۰، صص ۳۷۱-۳۸۵.

کاربران برخوردار است و باعث پایداری کمتر در این مکان شده است. همانطور که اشاره شد میزان مشارکت در این دو فضا دستخوش عدم تعادل است به گونه‌ای که نیاز به برنامه‌ریزی مناسب‌تر و تخصیص منابع انسانی به لحاظ فکری در طرح تبدیل فضای گمشده شهر به فضایی با کیفیت‌تر داریم؛ تا از این طریق بتوان با بکارگیری نیروها و پتانسیل‌های موجود انسانی در شهرها به توسعه همه جانبه و مطلوب‌تر فضاهای گمشده در سطح شهر که سعادت و رفاه تمامی افراد را به دنبال داشته باشد دست یابیم. همچنین این سنجش به سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان شهری کمک می‌کند تا شناخت بهتری از شرایط موجود طرح‌های ایجاد شده شهری داشته باشند و بتوانند اهداف طرح‌های شهری را از توجه صرف به مسائل کالبدی به سمت و سوی اهداف اجتماعی که آرمان اصلی این طرح‌ها است هدایت کنند.

منابع

آشنایی، تکتم، مصطفی زاده، مصطفی، (۱۳۹۲)، «بهره‌مندی از فضای گمشده شهری شهری در بافت تاریخی شهر یزد با بکارگیری مفهوم اوقات فراغت»، مقاله‌های اولین همایش معماری و فضاهای شهری پایدار.

پیران، پرویز، (۱۳۷۶)، «مبانی مفهومی و نظری مشارکت»، مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، تهران.

- شهری»، فصلنامه ایران شهرساز، سال دوم، شماره پنجم، صص ۴۸-۵۷.
- Biart, M. (2002), 'Social sustainability as part of the social agenda of the European community', in Ritt, T. (Ed.): *Soziale Nachhaltigkeit: Von der Umweltpolitik zur Nachhaltigkeit?*, Arbeiterkammer Wien, Informationen zur Umweltpolitik 149, Wien, pp.5-10.
- Colantonio, Andrea, (2008) *social sustainability: linkage Research to policy and practice*, Oxford Institute for sustainable Development (OISD), Oxford Brookes University, p: 3-4
- Colantonio, A & Dixon, T (2009), *Measuring Socially Sustainable Urban Regeneration in Europe*, Oxford Institute for Sustainable Development (OISD) School of the Built Environment Oxford Brookes University.
- Newman, Oscar (1996) *Creating Defensible Space*, U.S. Department of Housing and Urban Development
- Schubler, Peter (1996) *Participation and Partnership in urban management and Infrastructure*. Washington D. C: Programme by world Bank.
- Sachs, I. (1999), *Social sustainability and whole development: exploring the dimensions of sustainable development*. In: B. Egon and J. Thomas, Editors, *Sustainability and the social sciences: a cross-disciplinary approach to integrating environmental considerations into theoretical reorientation*, Zed Books, London USA.
- سرای، محمدحسین، و همکاران، «ارزیابی پایداری اجتماعی محلات شهر جهرم»، فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی شهری چشم انداز زاگرس، سال پنجم، شماره ۱۵، بهار ۱۳۹۲، صص ۱۳۱-۱۴۶.
- سلماسی، سحر، کریمی فرد، لیلا، «تبیین معیارهای طراحی فضاهای فرهنگی با رویکرد پایداری اجتماعی و پویایی فضایی؛ مورد پژوهی: فرهنگسراهای شهر تهران»، مجله مدیریت شهری، شماره ۳۹، تابستان ۱۳۹۴، صص ۲۳۵-۲۶۲.
- سلطانی، لیلا، علی زنگی آبادی و مهین نسترن، (۱۳۹۰)، «برنامه ریزی شهری در جهت ارتقای هویت ایرانی-اسلامی زنان با تاکید بر نقش محله‌های شهری»، فصلنامه شهر ایرانی-اسلامی، شماره چهارم، صص ۲۹-۳۶.
- کاکرین، آلن، (۱۳۸۷)، «سیاست‌های شهری : رویکردی انتقادی»، ترجمه عارف اقوامی مقدم، انتشارات آذرخش، تهران، ص ۲۲۴.
- موسایی، میثم، و ملیحه شیانی، (۱۳۸۹)، «مشارکت در امور شهری الزامات آن در شهر تهران»، فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی، سال دهم، شماره ۳۸، ص ۲۴۷.
- معماریان، علیرضا، نیازکار، نوید، (۱۳۹۲)، «فضای گمشده معماری در بستر فضای گمشده

Trancik, R., (1986), "Finding Lost Space: Theory of Urban Design", New York: Van Nostrand Reinhold.

سایت شهرداری منطقه ۵ www.region5.tehran.ir/

تهران بزرگ

سایت شهرداری منطقه ۲۲ www.region22.tehran.ir/

۲۲ تهران بزرگ

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی